

ROMANIAN LIBERALISM IN THE EARLY NINETEENTH CENTURY

Iulian PÎNIȘOARĂ

“Constantin Brâncuși” University of Târgu Jiu

***Abstract.** If we would ignore the chronological rigors we could say, without fear of being mistaken, that in the Romanian Principalities, the nineteenth century lies between 1821 and 1918. The events in this period have been determined important changes in the political and economic life of romanian society, changes that would culminate with the great achievement of the entire romanian breath, the union from 1918.*

***Keywords:** war, occupation, treaty, civilization, education, riot, censorship.*

De fapt nu numai începutul și sfârșitul modernității românești sunt delimitate de războaie, ci chiar și secolul al XVIII-lea s-a desfășurat sub aceleași coordonate. Astfel, între anii 1716 și 1718 are loc un război austro-turc încheiat prin cedarea de către Imperiul Otoman a Olteniei și Banatului către Imperiul Habsburgic. În urma războiului austro-ruso-turc dintre anii 1735-1739, pierdut de austrieci, Oltenia revenea Țării Românești. A urmat războiul ruso-turc din 1768-1774 încheiat în urma păcii de la Kuciuk-Kainardji. La sfârșitul secolului al XVIII-lea avea loc un nou război austro-ruso-turc (1787-1792), pentru ca secolul următor să debuteze cu războiul ruso-turc dintre anii 1806-1812¹.

Una dintre cele mai dramatice consecințe ale acestor conflicte a fost aceea că, dintr-un interval de aproximativ 100 de ani, circa un sfert din această perioadă a reprezentat, pentru Moldova și Țara Românească, o perioadă petrecută sub ocupație militară, ocupație militară ce sufoca în primul rând agricultura Principatelor din cauza afectării unor mari cantități de cereale pentru consumul armatelor de ocupație, a rechizițiilor de animale și de mijloace de transport², dar și prin abuzurile de tot felul îndreptate împotriva populației civile.

Au existat însă și efecte benefice ale acestei permanente stări de beligeranță. Cel mai important este acela că, în toată această perioadă, cele două principate au intrat definitiv în atenția marilor puteri ale Europei. Negocierile dintre cele trei mari puteri vecine desfășurate la Kuciuck-Kainardji în 1774, Șiștov în 1791, Iași în 1792, București în 1812 ori Adrianopol în 1829, nu numai că au expus cauza românilor în fața puterilor europene, ci au determinat adoptarea unui nou statut internațional pentru Moldova și Țara Românească³. Lumea europeană se referă din ce în ce mai rar la Moldova și Țara Românească drept teritorii situate la porțile orientului, locul acestei expresii fiind luat, după adoptarea Constituției de la 1866, de o altă țară care a urmat a face “carieră” timp de 50 de ani, anume “Belgia Orientului”. Această expresie vine să întărească ideea că spațiul românesc a aderat în mod definitiv la valorile civilizației occidentale, renunțând la influențele bizantine și otomane, influențe vizibile în cele mai diverse domenii, de la cele de maximă importanță cum ar fi cel al cutumelor juridice și al instituțiilor politice și până la cele mai “frivole” precum cel al vestimentației.

Trecerea Principatelor spre epoca modernă a fost un proces de durată, ce nu poate fi legat de un eveniment anume, indiferent că este vorba de mișcarea lui Tudor Vladimirescu în Muntenia, sau de

¹Un inventar succint al războaielor din această regiune a Europei, poate fi consultat în lucrarea lui Neagu Djuvara – O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri, ediția a XII revizuită și adăugită, Editura Humanitas, București, 2010, pp. 168-173

²Vlad Georgescu, Ideile politice și iluminismul în Principatele Române (1750-1831), Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1972, p. 18.

³Ibidem.

modificările produse în privința statutului economic al Principatelor Române după adoptarea tratatului de pace de la Adrianopol¹.

Trecerea către un nou regim își are începuturile în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea. Un moment decisiv l-a reprezentat înființarea primelor reprezentanțe diplomatice ale unor țări străine în Principate. Prima dintre marile puteri ale Europei care au realizat importanța unui asemenea demers a fost Rusia. La începutul lui decembrie 1779, invocând prevederile tratatului de la Kuciuck-Kainardji, a fost numit primul consul general al Rusiei, pentru a reprezenta marele imperiu în Moldova, Țara Românească și Basarabia², reprezentanța diplomatică urmînd a-și avea sediul la București. Persoana desemnată pentru a ocupa această funcție, Serghei Lazarovici Laskarov, a ajuns însă în capitala Țării Românești abia la începutul anului 1782. Ulterior, și alte mari puteri au deschis reprezentanțe diplomatice în Principate. Astfel, inițiativa Rusiei a fost urmată de Austria în anul 1783, de Prusia în 1785 Franța în 1796 și Anglia în 1800³.

În aceeași perioadă, aristocrația din Principate devenea din ce în ce mai preocupată de necesitatea racordării societății românești la ritmul și valorile civilizației europene. Astfel, Grigore al IV-lea Ghica a fost un adevărat precursor al conceptului de globalizare, arătând că “un eveniment petrecut în oarecare parte a Europei are repercusiuni asupra întregului continent”⁴, în timp ce Charles de Gaulle pare să-și fi inspirat celebrul discurs de la Strasbourg din noiembrie 1959 în care vorbea despre Europa de la Atlantic până la Urali, din scrierile lui Eufrosin Poteca, cel care aprecia cu mai bine de un secol mai devreme că Europa se întindea “de la Portugalia până în Siberia”⁵.

Românii erau conștienți de ecartul dintre realitățile românești și civilizația europeană, fapt ce reiese din caracterul admirativ al unor opinii exprimate de intelectualii români ai vremii. Gavril Callimachi vorbea despre “mințile cele mai iuți a filosofilor celor din Academiiile Evropii”, în timp ce Grigore Râmnicăneanu aprecia că “oamenii Evropii au minte ascuțită, sunt puitori de pravile, doftori, ritori și voievozi aleși, carii au dumesticit, au învățat și au biruit pre toate celelalte neamuri ale lumii cu puterea minții, lor, a limbii și a mâinii; ... într’însa au înflorit și înfloresc științele, meșteșugurile, bunele obiceiuri și buna nemurire”⁶. Dinicu Golescu arăta și el importanța deosebită pe care o reprezenta educația pentru viitorul românilor în lucrarea *Însemnare a călătoriei mele în anii 1824, 1825, 1826*, scrisă în urma unui periplu efectuat în Transilvania Banat, Ungaria, nordul Italiei, Elveția și sudul Germaniei. Marele boier muntean aprecia preocuparea comunității săsești din Brașov pentru educația copiilor: “toți copiii trebuie să învețe carte, încât să poată citi și a scrie, și cele trebuincioase trei socoteli”⁷, sau, după cum arăta într-un program ce anunța deschiderea unei școli la inițiativa și pe cheltuiala boierului, acesta arăta că “întâiu să îmbrățișăm Învățătura, care este ce dintâiu pricină spre a câștiga adevărata Lumină. Apoi vrednicia economică, Unire, Dreptate și bunele Năravuri”⁸.

Opiniile lui Callimachi sau Grigore Râmnicăneanu privind importanța educației erau împărtășite și alți membri ai elitei sociale și politice din Principate. Din acest motiv, unul dintre cele mai importante

¹ De pildă, Ștefan Zeletin considera că tratatul de la Adrianopol a fost momentul inițial al unei “ere noi”, ce avea să dureze până la 1866, perioadă care a constituit, în opinia sa, epoca în care s-a născut “oligarhia” română; Ștefan Zeletin, *Burghezia română. Origina și rolul ei istoric*. Editura Cultura Națională, București, 1925, p. 33.

² *Istoria românilor*, vol. VI, Editura enciclopedică, București 2012, p. 638, Andrei-Alexandru Căpușan, *Dintr-un secol de relații diplomatice româno-ruse (1779-1874)*. Înființarea Consulatului Rusiei în Țara Românească și Moldova, prima reprezentanță diplomatică permanentă a unei mari puteri pe teritoriul românesc., în *Caiete diplomatice*, Institutul Diplomatic Român, nr. 3, anul III, 2015, p. 7.

³ Andrei-Alexandru Căpușan, op. cit. p. 6, Neagu Djuvara, *Între orient și occident. Țările române la începutul epocii moderne (1800-1848)*, ediția a VII-a, Editura Humanitas, București, 2009, pp. 200-201.

⁴ Vlad Georgescu, op. cit., p. 18.

⁵ Ibidem.

⁶ Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice românești (1369-1878)*, Colecția istorică Jon Dumitru-Verlag, Munchen, 1987, p. 73

⁷ Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele făcută în anul 1824, 1825, 1826*. Tipărită din nou și însoțită de o introducere de Nerva Hodoș, Editura Tipografia “Cooperativa”, București 1910, p. XLIV.

⁸ Ibidem, p. 6.

obiective urmărite de aceștia a fost acela de a crea un sistem educațional care să poată rivaliza într-un timp cât mai scurt cu școlile din occident, astfel că odată cu primii ani ai secolului al XIX-lea, boierii cu dare de mână din Moldova și Țara Românească au început să-și trimită fii la studii în străinătate, cele mai importante destinații fiind Parisul și Berlinul.

La 1803, Gheorghe Bogdan, fiul unui boier moldovean, studia dreptul la Paris, acesta fiind, probabil, primul român care studia în capitala Franței. Trei ani mai târziu, fiul unei alte familii moldovenești, Furnarachi, studia și el la Paris.¹ În anii următori, din ce în ce mai mulți tineri boieri au luat drumul Parisului. Printre ei, Barbu Catargiu, frații Rosnovanu, și mai apoi G. D. Bibescu, Barbu Știrbey, C. Cantacuzino, C. Filipescu, Al. Lenș, M. Mărgeală, Dimitrie Golescu.² Alte destinații au ales Gheorghe Asachi, acesta studiind la Roma, Ioan Cănanău la Berlin, sau poetul Ioan Văcărescu la Viena.³

Dacă moldovenii sunt primii care își trimit fii la studii în străinătate, Țara Românească este prima care înființează burse de studii la care aveau acces cei cu posibilități materiale reduse și care nu puteau suporta costurile instrucției în străinătate. Xenopol preciza că, prin intermediul Mitropolitului Dionisie și al banului Constantin Bălăceanu, au fost trimiși la studii, la Pisa și mai apoi la Paris, Eufrosin Poteca, Ion Pande, Constantin Moroiu și Simion Marcovici, toți “oameni din popor”. După decesul lui Ion Pande, locul acestuia a fost luat de Petru Poenaru.⁴ Cunoștințele dobândite de studenții români vor fi valorificate în scurt timp.

Astfel, după plecarea lui Gheorghe Lazăr spre Transilvania, corpul profesoral de la Sf. Sava este îmbogățit cu nume noi, printre care îi regăsim pe foștii bursieri Eufrosin Poteca, Simion Marcovici și Constantin Moroiu.⁵

Cam în același timp, marele boier muntean, Dinicu Golescu înființa, pe moșia sa de la Golești, prima școală rurală din Principate, aducându-l ca profesor pe Aron Florian.⁶ Puțin timp după aceea, înființa pe moșia Belvedere, aflată la marginea capitalei, un institut dedicat exclusiv educației tinerelor. Printre disciplinele ce urmau a fi studiate se aflau limbile străine precum franceza, italiana, germana, limba română, dar și aritmetica, gramatica, retorica, geografia, istoria universală, economia, mitologia, muzica, pictura, catehismul, dar și unele cursuri practice precum croitoria.⁷

Românii care au studiat în străinătate nu numai că au împărtășit altor tineri cunoștințele deprinse în școlile din străinătate, ci au propus și au încercat să implementeze în școlile românești modele de organizare asemănătoare sistemelor pedagogice occidentale, precum cele fundamentate de Beccaria sau Pestalozzi.⁸

Într-o astfel de atmosferă, o parte a marii boierimi, dar și din ce în ce mai mulți reprezentanți ai boierimii mici și mijlocii încep să atragă atenția asupra problemelor de cea mai mare importanță pentru Principate. Dintre acestea se detașau lipsa unei legislații moderne și inechitatea ce domina societatea munteană și moldoveană.

Chiar la începutul secolului al XIX-lea, moldoveanul Vasile Mălinescu atrăgea atenția, pentru prima dată, asupra necesității rezolvării chestiunii țărănești, în caz contrar prevăzând ca foarte posibilă izbucnirea unor răscoale. Puteau exista însă și alte cauze care să ducă la izbucnirea unor mișcări țărănești, cum ar fi lipsa unui cadru legislativ care să garanteze țăranilor respectarea drepturilor lor.⁹ Drept soluție,

¹N. N. Herjeu, *Istoria partidului național-liberal. De la origini până în zilele noastre*. Volumul I, Institutul de arte grafice “Speranța”, București, 1915, p. 44; A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, Librăria Stănciulescu, București, 1920, p. 75.

²N. N. Herjeu, *op. cit.*, p. 44.

³A. D. Xenopol, *op. cit.* p. 75.

⁴*Ibidem*, p. 119.

⁵*Ibidem*, p. 176.

⁶*Ibidem*, pp. 175-176.

⁷Dinicu Golescu, *op. cit.*, p. XXXIX.

⁸Alex Drace-Francis, *Geneza culturii române moderne. Instituțiile scrisului și dezvoltarea identității naționale 1700-1900*, Editura Polirom, Iași, 2016, p. 113.

⁹Emanuel Turczynski, *De la iluminism la liberalismul timpuriu*, Editura Fundației Culturale Române, București, 2000, pp. 90-91.

Mălinescu propunea, într-o scrisoare către mitropolitul Moldovei Veniamin Costache, realizarea unei cercetări “fără patimă” a situației țărănimii și a relațiilor dintre aceasta și boierime, o astfel de anchetă fiind “de interesul a tot norodul”.¹ Scriind, cu același prilej, despre ascultarea “glasului norodului” și despre descoperirea unei căi legale “spre descoperirea voințelor și a nevoilor a fiescecărei stări de oameni”, Mălinescu propunea de fapt adoptarea unui sistem reprezentativ, care să aibă în vedere interesele întregii societăți. Tot el este cel care propunea, pentru prima dată, adoptarea unor măsuri legislative care să permită împrăștierea țărănimii². Folosind exemplul țărănimii din Bucovina, Mălinescu solicita boierilor moldoveni să urmeze acest model în relațiile cu țărani de pe propriile moșii.³ Dacă revendicările politice au fost reluate și de alții, ideea împrăștiării țărănilor a fost extrem de rar adusă în discuție până la constituirea Adunărilor ad-hoc. Trebuie precizat că Vasile Mălinescu făcea parte din marea boierime a Moldovei,

Un alt apărător al țărănimii a fost Eufrosin Poteca. Acesta le reproșa liderilor revoluției de la 1848 faptul că erau preocupați doar de revendicări politice precum demiterea domnitorului Mihai Sturza, fără a propune vreo măsură pentru îmbunătățirea situației țărănimii. Aceleași reproșuri erau îndreptate și împotriva revoluționarilor din Muntenia.⁴

O importanță deosebită acorda Poteca și evoluției școlii românești, susținând necesitatea de “întemeierea școlilor și aședarea profesorilor, încă și la traducerea în limba românească a scriitorilor clasici elini și romani”.⁵

Poteca aprecia că cele mai importante aspecte ar trebui urmărite de către liderii politici ar fi religia (deloc întâmplător, ținând cont de formația teologică a lui Poteca), justiția (sau dreptatea), comerțul și abia apoi agricultura (bună-lucrarea pământului). În ceea ce privește funcțiile publice, Poteca opina că singurele criterii ce ar fi trebuit avute în vedere în asemenea situații erau cele privitoare doar la pregătirea profesională a candidaților. Nu în ultimul rând, Poteca milita pentru “ecualitatea contribuțiilor pentru întreținerea sarcinilor statului”.⁶ Toate aceste reforme urmau să aibă drept efect “redeșteptarea” conștiinței naționale.

Într-un discurs din 20 iulie 1827, discurs ținut în fața unei alese audiențe, din care făceau parte domnitorul, mitropolitul precum și alți înalți demnitari, Poteca sublinia importanța respectării libertăților publice, referindu-se în mod deosebit la libertatea presei, blamând cenzura și apreciind că tipografiile aveau rostul de a aduce “în locul întunericului, unde împărăția uă dată selbătecia”.⁷

Coleg de studii cu Eufrosin Poteca, Simion Marcovici a avut și el preocupări de reformare a societății românești. Așezământul politic proiectat de Marcovici prevedea organizarea statului sub forma unei monarhii constituționale ereditare. Libertatea tiparului era una dintre libertățile fundamentale și în cadrul construcției politice imaginate de Marcovici. Spre deosebire de Poteca însă, acesta considera că prioritară pentru evoluția economică era agricultura și nu comerțul.⁸

Ion Câmpineanu, un alt lider proeminent al elitei politice românești din prima jumătate a secolului al XIX-lea, într-un proiect de constituție din 1838, considera suveranitatea și libertățile “locului” ca fiind periclitare, iar Adunarea Națională era considerată ca o instituție formală, din cauza faptul că atribuțiunile sale erau mereu strămtorate prin diversele firmane emise de către Poartă.⁹ Forma de

¹ Apostol Stan, *Liberalismul politic în România. De la origini până la 1918*, Editura Enciclopedică, București, 1996, pp. 21-22.

² *Ibidem*, p. 22

³ N. N. Herjeu, *op. cit.* p. 56.

⁴ Ion Vîrtosu, *Pagini din autobiografia lui Eufrosin Poteca*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1937, p. 8

⁵ G. Dem. Teodorescu, *Vieța și operele lui Eufrosin Poteca (cu câte-va dintre scrierile'i inedite)*, Tipografia Academiei Române, București, 1883, p. 37.

⁶ *Ibidem*, 37-38.

⁷ *Ibidem*, p. 41

⁸ Ionică Tautu, *Scrieri social-politice. Cuvânt înainte, studiu introductiv, note*, Emil Vîrtosu, Editura Științifică, București, 1974, p. 75

⁹ Cornelia Bodea, *Anul 1848 la români. O istorie în date și mărturii*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 119.

guvernământ propusă de Ion Câmpineanu era tot monarhia constituțională ereditară.¹Proiectul de constituție mai prevedea printre altele și inviolabilitatea șefului statului, libertatea persoanei, libertatea presei, dreptul șefului statului de a grația sau de a acorda decorații, înființarea unei gărzi naționale precum și a unei “puteri de apă”.²

Extrem de preocupat de problemele politice și sociale ale Principatelor la începutul secolului al XIX-lea a fost și Ionică Tăutu, unul dintre cei mai prolifici scriitori politici ai vremii, de numele căruia se leagă unul dintre primele proiecte de constituție din istoria românilor, cel cunoscut sub denumirea de “Constituția cărvunarilor”. Tăutu, reprezentant al boierimii mici și mijlocii, descendent al unei vechi familii boierești din Moldova, adept al monarhiei constituționale, își formase opiniile politice în urma lecturării scrierilor unor autori precum Rousseau, Voltaire, Platon, Aristotel, Locke, sau al enciclopediștilor d’Alembert sau Diderot.

Într-un text intitulat “Strigare norodului Moldavii cătră boierii pribegiți și cătră Mitropolitul”, (mitropolitul fiind același Veniamin Costache), Ionică Tăutu critica lipsa de continuitate dintre noua legislație (în special Codul Callimachi), și obiceiul pământului (dreptul consuetudinar), dar și faptul că acesta era scris în limba greacă, deci absolut inaccesibil majorității locuitorilor Moldovei și, ca o consecință, inegalitatea în fața legii: “condicul domnului Calimah bun, drept, cuprinzător, dar înzăstrat cu doă greșeăli. Ce dintăi, neînsemnare obiceiurilor vechi; și al doile, pentru că esti într-o limbă necunoscută, de ce mai mari parti a norodului”.³ Tot în sprijinul afirmării principiului egalității în fața legii, veneau și susținerile dintr-un alt text redactat de Ionică Tăutu, în care acesta afirma că “pravilile și rînduielile să statornicească pentru a lipsi volnicia celui tare și caprițele lui”.⁴

Tăutu sublinia și el importanța educației, susținând că “învățătura este ce mai temeinică avere ... prin învățătură numai, este pomăzuit omul a fi fericit pre pământ !”,⁵ sau în altă parte “avem trebuință de tocmiria și împodobirea limbii, de sporirea cărturăriei, de științi de meșteșuguri într-un cuvânt, avem trebuință de întocmirea și împodobirea țării și a norodului”.⁶

¹Ibidem.

²Ibidem, pp. 124-125.

³Ionică Tăutu, op. cit., pp. 83-84.

⁴Ibidem, p. 33.

⁵Ibidem, p. 254.

⁶Ibidem, p. 264.